

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۵، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۱، صفحات ۱۳۱-۱۵۰

ارزیابی طرح سربازان سازندگی از دیدگاه بهره‌برداران

صفت‌الله رحمانی اندییلی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۵/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۷/۱۲

چکیده

طرح سربازان سازندگی از ۱۳۷۹ تاکنون، با اهدافی چون گسترش شبکه ترویجی از طریق جذب مضمولان متخصص و بومی، ترویج فرهنگ تولید، بهره‌برداری اصولی از منابع و ذخایر موجود در حوزه وظایف جهاد کشاورزی، و زمینه‌سازی برای تأمین و تربیت نیروی انسانی مستعد در ایران به اجرا درآمده است. تحقیق حاضر به بررسی نتایج ارزشیابی طرح سربازان سازندگی در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ می‌پردازد، و در آن، میزان رضایت بهره‌برداران از اجرای طرح و عملکرد سربازان سازندگی با بهره‌گیری از روش تحلیل توصیفی و همبستگی ارزیابی می‌شود. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه کشاورزان زیر پوشش خدمات مشاوره‌ای سربازان سازندگی در استان‌های کهگیلویه و بویراحمد، اردبیل، خراسان جنوبی، کرمانشاه و مازندران است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که کشاورزان مورد مطالعه از اجرای طرح سربازان سازندگی رضایت دارند، و وجود سربازان در مناطق روستایی در بهبود محصولات کشاورزی مؤثر است.

کلیدواژه‌ها: سربازان سازندگی / ارزشیابی / خدمات ترویجی و مشاوره‌ای.

***

* دانشجوی دکتری اقتصاد کشاورزی دانشگاه پیام نور تهران و پژوهشگر سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی (s.rahmani62@gmail.com).

مقدمه

نیروی انسانی متخصص از عوامل مؤثر در تحقق اهداف برنامه‌های ترویجی و آموزشی به‌شمار می‌رود. در ترویج و آموزش، برخلاف دیگر فعالیت‌های کشاورزی، نیروی انسانی بخش مورد هدف برنامه‌هاست و نه زمین، آب و دیگر نهاده‌های تولیدی؛ و افرادی که به‌عنوان مروج به فعالیت‌های ترویجی می‌پردازند، با افکار گروه مخاطب برنامه‌ها یا همان کشاورزان و بهره‌برداران سروکار دارند. از این‌رو، در برنامه‌های ترویجی، مباحث اجتماعی، اقتصادی، ارتباطی و روان‌شناختی به‌صورت جمعی مورد توجه برنامه‌ریزان و مجریان قرار می‌گیرد.

بیش از ۳۵ هزار نیروی مروج کشاورزی در کشور وجود دارند که در مناطق روستایی و دهستان‌ها مستقر بوده، به کشاورزان خدمات فنی و مشاوره‌ای و تسهیل‌گری ارائه می‌دهند؛ از این تعداد، ۲۵ هزار نفر به‌عنوان مروج غیردولتی در قالب شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای فعالیت دارند و بیش از هفت هزار نفر به‌عنوان مروج دولتی و چهار هزار نفر نیز به‌عنوان سرباز سازندگی، با استقرار در مناطق روستایی، به فعالیت‌های ترویجی، آموزشی و مشاوره‌ای می‌پردازند. از آنجا که تعداد مروجان مورد نیاز بخش کشاورزی در عرصه تولید در مقایسه با میانگین جهانی و نیاز جامعه کشاورزی کشور بسیار کم است، بخشی از این کمبود از طریق جذب سربازان سازندگی در قالب نیروی متخصص تأمین می‌شود.

در پژوهش حاضر، به ارزیابی طرح سربازان سازندگی از دیدگاه کشاورزان به‌عنوان گروه هدف برنامه‌های سربازان سازندگی، از لحاظ فرایند جذب، دوره آموزش تخصصی، سازمان‌دهی، استقرار و به‌کارگیری پرداخته شده است. نیروی انسانی متخصص در توسعه جامعه کشاورزی و افزایش کمی و کیفی محصولات کشاورزی نقشی مهم دارد؛ در این میان، با حضور سرباز سازندگی به‌عنوان متخصصان و فارغ‌التحصیلان بخش کشاورزی در عرصه تولید، سالانه بیش از یک میلیون نفر از بهره‌برداران از خدمات آموزشی و مشاوره‌ای آنها بهره‌مند می‌شوند، که از نظر اقتصادی

قابل توجه است. درباره اهمیت موضوع، فقط می توان گفت که این تعداد از سربازان معادل چهل درصد از مروجان دولتی بخش کشاورزی در عرصه تولید را تشکیل می دهند. انتظار می رود که با جذب، سازمان دهی و به کارگیری صحیح سربازان سازندگی، در سطح دانشی و مهارتی بهره برداران بهبود حاصل شود و تولید محصولات زراعی، دامی و باغی کشاورزان زیر پوشش افزایش کمی و کیفی یابد. سؤال اساسی این است که «آیا انتظارات از سربازان به عنوان نیروی انسانی متخصص بخش کشاورزی در عرصه تولید برآورده می شود؟».

پیشینه نظری

از آنجا که اساساً ترویج کشاورزی نوعی فعالیت آموزشی در محدوده آموزش های غیررسمی در سطح جامعه است، از میان الگوها و مدل های مختلف، باید به آن دسته که خاص عملکرد روند آموزشی اجتماعی است، مراجعه کرد. در مدل ارزشیابی هدف مدار که مبدع آن، رالف تایلر است (تایلر، ۱۳۷۶)، مقایسه «نتایج مورد انتظار و نتایج واقعی» انجام می گیرد؛ و در واقع، کوشش می شود تا نشان داده شود که مقاصد تا چه اندازه تحقق یافته اند. نتایج به دست آمده از ارزشیابی مبتنی بر هدف را می توان برای اصلاح و تجدید نظر در مقاصد یا هدف های فعالیت آموزشی، یا روش و تدابیری که برای سنجش تحقق مقاصد یا هدف ها به کار رفته اند، استفاده کرد.

الگوی تایلر از مهم ترین الگوهای است که از زمان پیدایش تاکنون تأثیری شگرف بر نظریه پردازان ارزشیابی داشته و مبتنی بر هدف است، و تاریخ آن به ۱۹۳۰ برمی گردد. تایلر (همان)، برای انجام فرایند ارزشیابی، هشت مرحله ارائه کرده است؛ این مراحل عبارت اند از:

- ۱- تهیه مقاصد یا هدف های برنامه (اهداف کلی، اهداف ویژه)؛
- ۲- طبقه بندی هدف های برنامه؛
- ۳- بیان هدف ها به صورت رفتاری؛

- ۴- تدوین موقعیت‌هایی که بتوان دستیابی به هدف‌ها را نشان داد؛
- ۵- بیان هدف‌های برنامه به کارکنان ذی‌ربط؛
- ۶- تدوین فنون و روش‌های مناسب اندازه‌گیری؛
- ۷- جمع‌آوری داده‌های مربوط به عملکرد؛ و
- ۸- مقایسه داده‌ها با هدف‌های رفتاری.

شیرزاد (۱۳۸۳) ارزشیابی را این‌گونه تعریف می‌کند: «ارزشیابی عبارت است از سنجش و داوری برنامه‌ها و طرح‌ها با اهداف از پیش تعریف‌شده و شناخت و تحلیل اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای آنها. این ابزار، در واقع، تجزیه و تحلیلی نظام‌یافته‌ای است که حوزه برنامه‌ریزی را به ایجاد هماهنگی، بازنگری اهداف و نگرش‌ها، سازمان‌دهی مجدد شیوه‌های نهادی و یا در صورت نیاز، جایگزینی و جابه‌جایی منابع و امکانات قادر می‌سازد».

پیرامون موضوع تحقیق حاضر مطالعات متعدد صورت گرفته که در پی، به نتایج مواردی از آنها پرداخته شده است.

قهاری (۱۳۸۵)، در مطالعه‌ای با عنوان «ارزشیابی طرح سازمان‌دهی و آموزش زنان تسهیل‌گر توسعه روستایی» که با هدف بهبود تلاش‌ها در اجرای این طرح به انجام رسید، ویژگی‌های تسهیل‌گران مورد نظر را برشمرده و با استفاده از روش تحلیل سوات^(۱) به ارزیابی و بررسی ابعاد طرح پرداخته است.

محسنی و همکاران (۱۳۸۳)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی روش‌های ارزشیابی برنامه‌های ترویجی به‌منظور دستیابی به یک مدل مناسب»، عوامل تأثیرگذار بر ارزشیابی برنامه‌های ترویجی و شیوه‌های ارزشیابی آنها را بررسی کرده‌اند. در مدل نهایی ارزشیابی، به عوامل تأثیرگذار شامل مخاطبان ارزشیابی برنامه‌های ترویجی، نوع ارزشیابی‌ها، نقش مردم در ارزشیابی، مبنا و معیارهای ارزشیابی، نوع طرح ارزشیابی، نهادهای برنامه، و اجزای برنامه توجه شده است.

آزادی (۱۳۸۲) پژوهش ارزشیابی سربازان سازندگی را در دو مرحله انجام داده است؛ یافته‌ها این پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین عوامل عدم موفقیت در اجرای طرح به عوامل اجرایی و فقدان آموزش تخصصی در حین خدمت برای سربازان برمی‌گردد که به پایین آمدن انگیزه و در نتیجه، کم‌رنگ شدن موفقیت طرح در دستیابی به اهداف آن انجامیده است.

عبداللهی (۱۳۸۰)، در یک بررسی تحلیلی عمیق، به عملکرد ترویج و جایگاه آن در توسعه کشاورزی ایران پرداخته و این بررسی را به مفهوم ارزشیابی میزان اثربخشی فعالیت‌های ترویجی در ارتقای سطح دانش علمی و فنی کشاورزان و سطح مهارتی و توان آنها در به‌کارگیری دانش علمی و فنی در راستای افزایش کمی و بهبود کیفی محصولات و بهینه‌سازی بهره‌برداری از منابع (توسعه پایدار کشاورزی و در نتیجه، توسعه روستایی) دانسته است.

مطالعه حیدری و حسینی‌نیا (۱۳۸۰) ارزشیابی طرح سربازان سازندگی شامل دو پروژه است: ارزشیابی دوره آموزش تخصصی بدو خدمت سربازان از دیدگاه مدرسان و نیز سربازان؛ نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بر اثر نبود فضای آموزشی متناسب با اهداف و کارکرد آموزشی، فضای کلاسی و شاخص‌هایی نظیر سالن اجتماعات و کتابخانه با استانداردهای جهانی فاصله زیادی دارند.

فروزش (۱۳۸۰) به ارزیابی وضعیت دوره‌های آموزش تخصصی سربازان از دوره اول تا هشتم پرداخته است. در موارد مطرح‌شده در این ارزیابی، عموماً گرایش به سمت سنجش اثربخشی ارکان دوره‌های آموزشی شامل شرایط و محیط، روش‌های تدریس و محتوای آموزشی دوره‌هاست.

اکبری (۱۳۷۲) به بررسی کلی عملکرد طرح اجرایی سربازان معلم در آموزش و پرورش در استان سیستان و بلوچستان پرداخته و نتایج عملکردی طرح در سطح استان را نسبتاً موفق ارزیابی کرده است؛ همچنین، در این پژوهش، راهکارهای اجرایی لازم در راستای حل برخی از مسائل اجرایی طرح سرباز معلم ارائه شده است.

ساز (Saz, 2005)، در قالب یک مطالعه موردی، به ارزیابی جامع نظام ترویج کشاورزی در فیلیپین پرداخته است. در این مطالعه، با استفاده از مصاحبه‌های فشرده و مشاهدات و داده‌های ثانویه در چارچوب خدمات ترویج کشاورزی دولتی، ارزیابی در زمینه شرایط اقلیمی، اجتماعی و اقتصادی منطقه شامل مشکلات، ظرفیت‌ها و چشم‌اندازها و با تأکید بر دو صنعت تعهدآور برنج و انبه در سطح ملی به انجام رسیده و پیشنهاد شده است که مجموعه‌ای از فرصت‌های ارتقای دانش از طریق یادگیری مشترک و شرکت در جلسات هم‌اندیشی و همایش‌ها و پذیرش رهیافت مدیریت دانش فراهم شود.

هو و همکاران (Hu et al., 2009)، برای اندازه‌گیری اصلاحات نهادی در ترویج کشاورزی دولتی چین در زمینه زمانی که توسط یک میلیون عامل ترویج (مروج) صرف می‌شود، یک پیمایش ملی با عنوان «اصلاح نظام ترویج کشاورزی و میزان زمان کاری مفید عاملان ترویج در چین» را به انجام رسانده و دریافته‌اند که مروجان چینی زمان کمتری نسبت به آنچه در شرح خدمات ترویجی آنها پیشنهاد شده وقت می‌گذارند؛ و عاملانی که کل پایه حقوق آنها یا بخشی از آن از طریق فعالیت‌های تجاری تأمین می‌شود، به‌گونه‌ای چشمگیر وقت کمتری صرف کشاورزان می‌کنند. بر این اساس، آنها نتیجه گرفته‌اند که سیاست فعلی دولت مبنی بر جدا کردن فعالیت‌های تجاری از خدمات ترویج صحیح بوده است و باید گسترش یابد.

کرباسیون و همکاران (Karbasioun et al., 2007) به بررسی نقش حمایتی خدمات ترویجی برای آموزشگران ترویج کشاورزی از نگاه کشاورزان اصفهانی پرداخته و مشخص کرده‌اند که مهم‌ترین منبع دریافت اطلاعات کشاورزان مأموران دولتی ترویج کشاورزی و تجارب خود آنهاست. به‌طور مشخص، نظر کشاورزان درباره برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت ترویج در ده سال گذشته در رشته‌های مختلف مثبت بود و این برنامه‌ها را سودمند می‌دانستند.

چیزری و همکاران (Chizari et al., 1999) به بررسی و تحلیل نگرش عاملان ترویج درباره کشاورزی پایدار در استان خراسان پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق نشان

می دهد که عاملان ترویج برای اقدامات کشاورزی پایدار اولویت قائل اند و این گرایش نزد عاملان جوان و کم تجربه بیش از گرایش آنها به کشاورزی سنتی است. مطالعه لاکهید و همکاران (Lockheed et al., 1980) نشان داد که آموزش با سطح احتمال پنج درصد، در پانزده آزمون از ۳۷ آزمون با میزان اثربخشی تولید همبستگی مثبت داشته، در شانزده مورد این رابطه معنی دار نبوده، و در شش مورد نیز ضریب همبستگی کوچک اما منفی بوده است.

بررسی تطبیقی شرایط کشورهای مختلف نشان می دهد که در حال حاضر، خدمت نظام وظیفه در هفتاد کشور جهان حذف شده و در سیزده کشور داوطلبانه است؛ همچنین، در ۲۶ کشور، استفاده از پرسنل وظیفه در خدمات غیرنظامی است و در پنج کشور نیز سربازان در قسمت غیررزمی فعالیت می کنند (American Friends Service Committee, 2001).

نتایج مطالعات انجام شده نشان می دهد که دامنه فعالیت در حوزه ترویج کشاورزی بسیار گسترده و متنوع است. همچنین، تحقیقات انجام شده را می توان به دو دسته تقسیم کرد: یک دسته به بررسی نظام اجرایی، سازمان دهی، برنامه ریزی، روش ها و عملکرد در ترویج و دسته دیگر به نقش عناصر و عاملان اجرایی در ترویج کشاورزی و از آن جمله شرکت های خدمات مشاوره ای، سربازان، تسهیل گران و یا مددکاران، و مروجان (مأموران دولتی) پرداخته است.

روش تحقیق

مواد و روش ها

تحقیق حاضر در سال های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ انجام شده و هدف از اجرای آن ارزشیابی طرح سربازان سازندگی و بررسی عوامل مؤثر بر اجرای مطلوب آن از دیدگاه کشاورزان بوده است؛ تحقیق از نوع کاربردی و روش تحقیق توصیفی و همبستگی است. با توجه به بررسی و پیمایش عینی و دقیق وقایع و خصوصیات جامعه آماری، تحقیق از نوع توصیفی بوده و به دلیل بررسی و شناخت میزان تغییرات یک یا چند عامل در اثر تغییرات یک یا چند عامل دیگر نیز تحقیق از نوع همبستگی محسوب می شود.

جامعه آماری دربرگیرنده کشاورزان برخوردار از خدمات برنامه‌های آموزشی و ترویجی سربازان سازندگی است. برای تعیین حجم نمونه، از فرمول کوکران استفاده شده و با سطح خطای پنج در صد، تعداد ۳۶۵ فرم پرسشنامه تحقیق با استفاده از آمارنامه کشاورزی، در پنج استان منتخب (اردبیل، کرمانشاه، خراسان جنوبی، مازندران، و کهگیلویه و بویراحمد)، با در نظر گرفتن ضریبی از جامعه آماری و با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی‌شده، میان کشاورزان توزیع و از سوی آنها تکمیل شد. روایی پرسشنامه با استفاده از نظرخواهی مورد بررسی قرار گرفت، که از روایی صوری و محتوایی مناسب برخوردار بود. از لحاظ پایایی نیز ضریب کلی آلفای کرونباخ حدود ۰/۸۵ بوده است. اطلاعات به‌دست آمده از پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم‌آفزار SPSS استخراج و تجزیه و تحلیل شده است.

جدول ۱- جامعه آماری و تعداد نمونه‌ها به تفکیک استان‌های منتخب

تعداد نمونه از کشاورزان	تعداد کشاورزان	تعداد سربازان سازندگی موجود	جامعه آماری استان‌های منتخب
۳۲	۵۹۴۱۵	۷۰	کهگیلویه و بویر احمد
۲۸	۵۱۶۲۶	۶۳	خراسان جنوبی
۷۵	۱۳۹۳۵۵	۲۱۴	کرمانشاه
۵۸	۱۰۹۱۸۷	۸۴	اردبیل
۱۷۲	۳۲۲۸۰۵	۲۹۱	مازندران
۳۶۵	۶۸۲۳۸۸	۷۲۲	جمع کل

منبع: وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۷؛ مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷

نتایج و بحث

به گفته مخاطبان تحقیق، شغل ۵۳/۶ درصد آنها کشاورزی (زراعت)، ۷/۱ درصد دامداری، و ۳۲/۷ درصد هم کشاورزی و هم دامداری بود، و ۶/۵ درصد دیگر نیز شغل غیرکشاورزی داشتند. بنابراین، شغل اکثر بهره‌برداران مخاطب کشاورزی است، به‌گونه‌ای که بیش از ۸۶ درصد از مخاطبان شغل کشاورزی دارند (زارع، دامدار، و

زارع- دامدار). انتظار می‌رود که رشته تخصصی سربازان سازندگی متناسب با شغل و فعالیت کشاورزان و بهره‌برداران مخاطب باشد تا امکان ارائه خدمات آموزشی و ترویجی به صورت تخصصی فراهم شود.

وضعیت سواد بهره‌برداران مخاطب

سطح سواد مخاطبان از شاخص‌های مهم در ارزشیابی تشخیصی است تا از این رهگذر، برنامه آموزشی و مشاوره‌ای برای مخاطب مورد نظر متناسب با سطح سواد او طراحی و اجرا شود. سطح سواد هجده درصد از کشاورزان مخاطب برنامه‌های سربازان سازندگی فوق دیپلم و بالاتر، $\frac{29}{8}$ درصد ابتدایی و کمتر، و $\frac{18}{3}$ درصد راهنمایی بوده، متوسط سطح سواد آنها نیز راهنمایی است. بنابراین، می‌توان گفت که سواد کشاورزان در تمام سطوح سواد پراکنده بوده و هر کدام از گروه‌های یاد شده به برنامه آموزشی و مشاوره‌ای ویژه همان گروه نیازمند است.

شناخت سربازان سازندگی از سوی کشاورزان

از کشاورزان سؤال شده بود که «آیا کسی را به عنوان سرباز سازندگی می‌شناسید؟». بیش از ۸۵ درصد آنها جواب داده‌اند که سرباز سازندگی را می‌شناسند؛ به دیگر سخن، ۸۵ درصد از کشاورزان از وجود سرباز سازندگی در مناطق روستایی مطلع بوده‌اند، که درصدی بالا و قابل قبول است.

میزان مراجعه متقابل کشاورزان و سربازان سازندگی

در پاسخ بدین سؤال که آیا کشاورزان در طول سال به سرباز سازندگی مراجعه کرده‌اند؟، $\frac{94}{6}$ درصد از کشاورزان جواب مثبت و $\frac{5}{4}$ درصد هم جواب منفی داده‌اند؛ $\frac{4}{2}$ درصد از کشاورزان یک بار، $\frac{9}{6}$ درصد دو بار، $\frac{10}{5}$ درصد سه بار، $\frac{11}{8}$ درصد چهار بار، $\frac{34}{4}$ درصد پنج بار، و ۲۴ درصد هم شش بار در طول سال به سرباز سازندگی مراجعه کرده‌اند. از میان استان‌های مورد مطالعه، در کرمانشاه و کهگیلویه و بویراحمد بیشترین مراجعه وجود داشته اما این اختلاف در حدی نبوده است که معنی‌دار باشد.

جدول ۲- دفعات مراجعه کشاورزان به سرباز سازندگی در سال

دفعات مراجعه	یک	دو	سه	چهار	پنج	شش	هیچ	جمع	میانگین
فراوانی	۱۵	۳۴	۳۷	۴۲	۱۲۲	۸۵	۱۹	۳۵۴	۴/۵ بار
درصد	۴/۲	۹/۶	۱۰/۵	۱۱/۸	۳۴/۴	۲۴	۵/۴	۱۰۰	در سال

مأخذ: یافته‌های تحقیق

تعداد دفعات مراجعه کشاورزان به سربازان سازندگی به‌طور متوسط ۴/۵ بار در سال، و به عبارتی برای هر سه ماه یک بار برآورد شده است که به‌نظر می‌رسد مراجعات خیلی کم باشد.

به گفته ۵/۸ درصد از کشاورزان، تعداد دفعات مراجعه سربازان سازندگی یک بار، ۴/۹ درصد دو بار، ۱۶/۲ درصد سه بار، ۳۷/۹ درصد چهار بار، و ۲۸/۸ درصد دوازده بار در سال، و ۶/۳ درصد هم مراجعه سربازان سازندگی به کشاورزان روزانه بوده است. به‌طور کلی، میانگین مراجعه سربازان سازندگی به کشاورزان در طول سال ۲۱/۴ بار برآورد می‌شود، که برابر با ۱/۸ بار در ماه است.

جدول ۳- تعداد مراجعه سرباز سازندگی به کشاورز

دفعات مراجعه	یک	دو	سه	چهار	دوازده	روزانه	جمع	میانگین
فراوانی	۲۱	۱۸	۵۹	۱۳۸	۱۰۵	۲۳	۳۶۴	۴ دفعه در سال
درصد	۵/۸	۴/۹	۱۶/۲	۳۷/۹	۲۸/۸	۶/۳	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

با توجه به جداول بالا، با تجمیع تعداد دفعات مراجعه کشاورزان به سربازان سازندگی و تعداد دفعات مراجعه سربازان سازندگی به کشاورزان، میانگین دفعات مراجعه ۸/۵ بار در سال و ۰/۷ بار در ماه برآورد شده است.

نوع فعالیت سربازان سازندگی از نظر کشاورزان

از کشاورزان سؤال شده بود که «سربازان مستقر در محل فعالیت شما چه فعالیت‌هایی را انجام می‌دهند؟». بر اساس پاسخ ۶۸ درصد از کشاورزان، نقش و فعالیت سربازان

سازندگی در برگزاری کلاس آموزشی و ترویجی، $47/8$ درصد در جلسات مشترک با روستائیان، $42/5$ درصد در بازدیدهای علمی، $71/4$ درصد در راهنمایی و مشاوره فنی، $66/1$ درصد در نظارت و سرکشی، و $56/7$ درصد هم در تهیه و توزیع نشریات ترویجی بوده است.

جدول ۴- فعالیت سربازان سازندگی از نظر کشاورزان

نوع فعالیت	برگزاری کلاس آموزشی	بازدیدهای علمی	جلسات مشترک با کشاورزان	راهنمایی و مشاوره	نظارت و سرکشی	تهیه و توزیع نشریات
فراوانی	۲۴۵	۱۵۳	۱۷۲	۲۵۷	۲۳۸	۲۰۴
درصد	۶۸	۴۲/۵	۴۷/۸	۷۱/۴	۶۶/۱	۵۶/۷

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۴ نشان می‌دهد که از نظر کشاورزان، بیشترین فعالیت سربازان سازندگی در زمینه برگزاری کلاس آموزشی و ترویجی و نیز مشاوره و راهنمایی است. انجام بازدید علمی برای کشاورزان، با وجود اهمیت و تأثیر بالای آن برای یادگیری کشاورزان، درصدی پایین از فعالیت‌ها را دربرمی‌گیرد.

نقش سربازان سازندگی در توزیع نهاده‌ها

در سطح مراکز جهاد کشاورزی دهستان‌ها، از مهم‌ترین فعالیت‌هایی که برای کشاورزان منطقه انجام می‌شود، توزیع نهاده‌های مورد نیاز آنها در فصل کشاورزی است؛ در این مورد، سربازان سازندگی به‌عنوان کارشناسان مستقر در مناطق روستایی می‌توانند با ارائه خدمات فنی در فرایند توزیع نهاده نقشی مؤثر داشته باشند.

جدول ۵- نقش سربازان سازندگی در توزیع نهاده‌ها

گزینه	هیچ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۲۰	۲۸	۳۰	۱۰۷	۱۲۵	۴۵	۳۵۵	$3/2$
درصد	۵/۶	۷/۹	۸/۵	۲۰/۱	۳۵/۲	۱۲/۷	۱۰۰	(متوسط)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

اکثر کشاورزان نقش سربازان سازندگی را در توزیع نهاده‌ها پررنگ تشخیص داده‌اند. همان‌طور که جدول ۵ نشان می‌دهد، ۳۵ درصد از کشاورزان این نقش را زیاد و ۱۲/۷ درصد خیلی زیاد و ۳۰ درصد هم متوسط ارزیابی کرده‌اند. با مقایسه نتایج این جدول و جدول ۴، ملاحظه می‌شود که نقش سربازان سازندگی در انجام فعالیت‌های آموزشی، ترویجی، مشاوره‌ای و نظارتی بیش از نقش آنها در توزیع نهاده‌های تولیدی است.

میزان تمایل کشاورزان برای گرفتن مشاوره فنی از سربازان سازندگی

انگیزه و تمایل کشاورزان در استفاده از نظرات و خدمات فنی و مشاوره‌ای سربازان سازندگی ممکن است از عوامل مؤثر بر کارآیی فعالیت و حضور آنها در مناطق روستایی باشد. جدول ۶ نشان می‌دهد که ۶۴ درصد از کشاورزان در حد زیاد و خیلی زیاد تمایل و علاقه دارند تا از خدمات کارشناسی و مشاوره‌ای سربازان سازندگی در طول دوره خدمت سربازی آنها استفاده کنند.

جدول ۶- تمایل کشاورزان در استفاده از خدمات مشاوره فنی سربازان سازندگی

گزینه	هیچ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۳	۱۴	۱۲	۹۸	۱۸۸	۴۰	۳۵۵	زیاد
درصد	۱	۹/۳	۴/۳	۲۷/۶	۵۳	۱۱/۱	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

میزان تمایل کشاورزان به بهره‌مندی از خدمات مشاوره فنی سربازان بعد از اتمام خدمت سؤال دیگری که از کشاورزان در مورد سربازان سازندگی پرسیده شد، این است که کشاورزان چقدر تمایل دارند بعد از اتمام خدمت سربازی سربازان سازندگی از خدمات کارشناسی و مشاوره‌ای آنها استفاده کنند. جدول ۷ نشان می‌دهد که پاسخ ۶۱ درصد از کشاورزان بدین سؤال در حد زیاد و خیلی زیاد بود؛ به دیگر سخن، می‌توان گفت که نظرات و خدمات فنی و مشاوره‌ای سربازان سازندگی در تولید محصولات کشاورزی کشاورزان مورد مطالعه مؤثر بوده است و از این‌رو، کشاورزان تمایل دارند حتی بعد از اتمام دوره خدمت سربازی از خدمات آنها بهره‌مند شوند.

جدول ۷- تمایل کشاورزان به استفاده از خدمات مشاوره فنی سربازان سازندگی

گزینه	هیچ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۵۰	۱۸	۲۰	۹۵	۱۵۴	۶۳	۳۵۵	۳/۶
درصد	۱۴/۱	۵/۱	۵/۶	۲۶/۸	۴۳/۴	۱۷/۷	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

میزان مقبولیت اجتماعی سربازان سازندگی

از نظر ۶۶ درصد از کشاورزان، میزان مقبولیت اجتماعی سربازان سازندگی در میان کشاورزان و روستاییان در حد زیاد و خیلی زیاد و از نظر ۲۳ درصد آنها هم میزان آن در حد متوسط است. جدول ۸ نشان می‌دهد که از نظر کشاورزان، سربازان سازندگی از مقبولیت مناسب در محیط روستایی برخوردارند.

جدول ۸- مقبولیت اجتماعی سربازان سازندگی

گزینه	هیچ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۱	۴	۲۰	۹۴	۱۷۰	۶۸	۳۵۷	۳/۸
درصد	.۳	۱/۱	۵.۶	۲۳/۳	۴۷/۶	۱۹	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

میزان دسترسی کشاورزان به سربازان سازندگی

در پاسخ بدین سؤال که «آیا به سربازان سازندگی دسترسی آسان دارید؟»، بر اساس جدول زیر، ۷۱ درصد از کشاورزان میزان دسترسی خود به سربازان را در حد زیاد و خیلی زیاد و ۲۱/۷ درصد هم در حد متوسط ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۹- میزان دسترسی به سربازان سازندگی

گزینه	هیچ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۴	۴	۱۶	۷۷	۱۶۱	۹۳	۳۵۵	۳/۹
درصد	۱/۱	۱/۱	۴/۵	۲۱/۷	۴۵/۳	۲۶/۲	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

رعایت شئونات اسلامی از سوی سربازان سازندگی

رعایت وضعیت و پوشش ظاهری از جمله شئونات ظاهری برای سربازان سازندگی است که در آیین‌نامه اجرایی طرح بدان اشاره شده است؛ بر این اساس، ۸۵ درصد از کشاورزان میزان رعایت شئونات اسلامی از سوی سربازان سازندگی را در حد زیاد و خیلی زیاد و پانزده درصد هم در حد متوسط و کم یا ضعیف ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۱۰- رعایت شئونات اسلامی از سوی سربازان سازندگی

گزینه	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۶	۵	۴۳	۱۵۱	۱۵۰	۳۵۵	۴/۲ (خیلی زیاد)
درصد	۱/۷	۱/۴	۱۲/۱	۴۲/۵	۴۲/۸	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نقش سربازان سازندگی در پیگیری مشکلات و نیازهای کشاورزان

جدول ۱۱ نشان می‌دهد که سربازان سازندگی در پیگیری و انتقال مشکلات کشاورزان موفق بوده‌اند، به طوری که بیش از ۶۹ درصد از کشاورزان موفقیت سربازان سازندگی در انجام این وظیفه را در حد زیاد و خیلی زیاد، ۳۷ درصد در حد متوسط و ۸/۶ درصد هم در حد کم و خیلی کم ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۱۱- نقش سربازان سازندگی در پیگیری مشکلات کشاورزان

گزینه	هیچ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۶	۸	۲۱	۱۱۲	۱۴۷	۶۱	۳۰۲	۳/۶ (زیاد)
درصد	۱/۹	۲/۶	۷	۳۷	۴۸/۷	۲۰/۲	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

توانمندی سربازان سازندگی در انجام وظایف سه‌گانه

وظایف تعریف شده برای سربازان سازندگی به سه گروه ترویجی و آموزشی، مشارکتی، و مشاوره فنی تقسیم‌بندی می‌شوند، که میانگین نظر کشاورزان در زمینه موفقیت سربازان

سازندگی در انجام این وظایف در حد زیاد ارزیابی شده است، به طوری که ۵۹ درصد از کشاورزان موفقیت سربازان سازندگی در انجام فعالیت مشارکتی، ۶۲ درصد در انجام فعالیت آموزشی و ترویجی، و ۷۰/۴ درصد هم در ارائه توصیه‌های کارشناسی را در حد زیاد و خیلی زیاد ارزیابی کرده‌اند. همچنین، ۳۰ درصد از کشاورزان میزان موفقیت سربازان سازندگی در انجام این وظایف را در حد متوسط دانسته‌اند.

جدول ۱۲- توانمندی سربازان سازندگی در انجام وظایف خود

گزینه	فعالیت مشارکتی		آموزشی و ترویجی		ارائه توصیه های کاربردی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
هیچ	۵	۱/۴	۳	۰/۹	۲	۰/۶
بسیار کم	۳	۰/۹	۹	۲/۵	۶	۱/۷
کم	۲۱	۵/۹	۱۳	۳/۷	۲۳	۶/۵
متوسط	۱۱۷	۳۳	۱۰۸	۳۰/۴	۱۱۸	۳۲/۳
زیاد	۱۶۰	۴۵/۱	۱۸۹	۵۳/۲	۱۶۲	۴۵/۶
خیلی زیاد	۴۹	۱۳/۸	۳۳	۹/۳	۴۴	۱۲/۸
جمع	۳۵۵	۱۰۰	۳۵۵	۱۰۰	۳۵۵	۱۰۰
میانگین	۳/۶		۳/۷		۳/۶	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نقش سربازان سازندگی در افزایش دانش فنی کشاورزان و تولید محصولات کشاورزی
طبق جدول ۱۳، بر اساس نظر بهره‌برداران، نقش سربازان سازندگی در ارتقای سطح آگاهی و دانش فنی، انتقال یافته‌ها، معرفی روش‌های جدید تولید، و افزایش دانش کشاورزان در مورد کاهش ضایعات محصولات مؤثر و در حد زیاد ارزیابی شده است، به طوری که ۵۴/۳ درصد از کشاورزان این نقش را در حد زیاد و خیلی زیاد، ۳۳/۵ درصد در حد متوسط، و ۱۲/۲ درصد هم در حد ضعیف و بسیار ضعیف ارزیابی کرده‌اند. همچنین، نتایج این جدول به نحوی نتایج جدول ۱۲ را تأیید می‌کند.

جدول ۱۳- نقش سربازان سازندگی در افزایش دانش فنی کشاورزان و محصولات کشاورزی

گزینه	ارتقای سطح آگاهی و دانش فنی کشاورزان		انتقال یافته‌ها و معرفی روش‌های جدید تولید		افزایش دانش کشاورزان در مورد کاهش ضایعات محصولات		متوسط
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
هیچ	۴	۱/۱	۱	۰/۳	۷	۲	۱/۱
بسیار ضعیف	۸	۲/۳	۹	۲/۵	۱۵	۴/۲	۳
ضعیف	۳۰	۸/۴	۳۳	۹/۳	۲۳	۶/۵	۸/۱
متوسط	۱۴۴	۴۰/۶	۱۲۱	۳۴/۱	۹۲	۲۵/۹	۳۳/۵
زیاد	۱۴۴	۴۰/۶	۱۵۹	۴۴/۸	۱۵۸	۴۴/۵	۴۳/۳
خیلی زیاد	۲۵	۷	۳۲	۹	۶۰	۱۶/۹	۱۱
جمع	۳۵۵	۱۰۰	۳۵۵	۱۰۰	۳۵۵	۱۰۰	۱۰۰
میانگین	۳/۴		۳/۵		۳/۶		۳/۵ (زیاد)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

رضایت کلی کشاورزان از سربازان سازندگی

بیش از هشتاد درصد از کشاورزان رضایت کلی خود از سربازان سازندگی را در حد خیلی زیاد و زیاد، ۱۷/۷ درصد در حد متوسط، و دو درصد هم در حد کم و خیلی کم اعلام کرده‌اند. جدول ۱۴ نشان می‌دهد که رضایت کلی کشاورزان از حضور سربازان سازندگی در مناطق روستایی و همچنین، از عملکرد آنها نزدیک به حد «خیلی زیاد» است.

جدول ۱۴- رضایت کلی کشاورزان از سربازان سازندگی

گزینه	هیچ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع	میانگین
فراوانی	۱	۵	۲	۶۳	۲۲۴	۶۰	۳۵۵	۳/۹
درصد	۰/۶	۱/۴	۰/۶	۱۷/۷	۶۳/۱	۱۶/۹	۱۰۰	زیاد

مأخذ: یافته‌های تحقیق

ضرایب همبستگی بین برخی از متغیرها

متغیر توانمندی سربازان سازندگی برگرفته از چند عامل و شاخص است، که عبارت‌اند از: مقطع تحصیلی، تناسب تخصص تحصیلی با فعالیت‌ها، و مهارت‌های فراگرفته‌شده

از آموزش‌های تخصصی در طول خدمت سربازی. میزان اثربخشی فعالیت سربازان سازندگی بر مبنای رضایت کشاورزان از فعالیت آنها و تأیید کشاورزان مبنی بر اینکه فعالیت‌های آنها موجب افزایش محصولات کشاورزی کشاورزان شده، سنجیده می‌شود.

جدول ۱۵- ضرایب همبستگی

متغیر ۱	متغیر ۲	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری
میزان توانمندی سربازان	میزان اثربخشی فعالیت سربازان سازندگی در کشاورزی بهره‌برداران	۰/۶۶۶	۹۹ درصد
میزان اثربخشی فعالیت سربازان سازندگی در کشاورزی بهره‌برداران	موفقیت در انجام فعالیت آموزشی و انتقال مسائل کشاورزان	۰/۶۵۵	۹۹ درصد
موفقیت در انجام فعالیت آموزشی و انتقال مسائل کشاورزان	میزان توانمندی سربازان سازندگی	۰/۶۳۸	۹۹ درصد

ماخذ: یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری

- بخشی قابل توجه از فعالیت سربازان سازندگی در زمینه‌های مشاوره‌ای، آموزشی، ترویجی، و نظارتی است؛ و ۶۴ درصد از کشاورزان هم تمایل زیادی دارند تا از خدمات مشاوره‌ای و ترویجی سربازان سازندگی بهره‌مند شوند. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود که این نوع از فعالیت سربازان سازندگی برای کشاورزان تقویت شود؛
- برای انجام موفق فعالیت‌های ترویجی و آموزشی در جوامع روستایی، برخورداری از مقبولیت اجتماعی عاملی مهم و اساسی به‌شمار می‌رود؛ و در این مورد، ۶۶ درصد از کشاورزان مقبولیت اجتماعی سربازان سازندگی را در حد زیاد ارزیابی کرده‌اند، که متأثر از عوامل مختلف و از آن جمله رعایت شئون اجتماعی و اسلامی و مؤثر بودن فعالیت آنها برای کشاورزان است؛ سربازان سازندگی را ۸۳ درصد از کشاورزان در رعایت شئون اسلامی و اجتماعی و ۶۹ درصد هم در پیگیری کارها و مشکلات کشاورزان موفق ارزیابی کرده‌اند؛

- از نظر کشاورزان، توانمندی سربازان سازندگی ۳/۶ ارزیابی شده که در حد متوسط تا زیاد است. نتایج حاصل از رگرسیون‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که هر چه سطح توانمندی افزایش یابد، اثرگذاری و اثربخشی فعالیت‌هایی که انجام خواهد گرفت، بیشتر می‌شود و انگیزه برای انجام جدی و دقیق وظایف نیز بیشتر خواهد شد. پیشنهاد می‌شود که به‌نحوی برنامه‌ریزی شود تا با افزایش مهارت انجام فعالیت و ایجاد انگیزه بیشتر در سربازان سازندگی، توانمندی آنها افزایش یابد؛
- در طول چند دهه گذشته، سطح باسوادی در جامعه روستایی کشور افزایش یافته است. بر اساس داده‌های تحقیق، ۶۶ درصد از کشاورزان باسواد و ۴۴ درصد بی-سوادند. با افزایش سطح سواد، دانش و آگاهی شغلی کشاورزان و بهره‌برداران، سطح انتظارات آنها از گروه کارشناسان و مشاوران و از آن جمله سربازان سازندگی نیز افزایش می‌یابد. از این‌رو، انتظار می‌رود که سربازان سازندگی افرادی برخوردار از سطح علمی و دانش فنی و مهارتی مناسب باشند تا بتوانند به کشاورزان اطلاعات فنی به‌روز را منتقل کنند؛ و
- طبق آیین‌نامه و مقررات اجرایی طرح سربازان سازندگی، این افراد به‌عنوان نیروهای متخصص بخش و مستقر در عرصه تولید تعریف شده‌اند. میزان مراجعه سربازان سازندگی به کشاورزان مخاطب طرح و همچنین، تعداد دفعات مراجعه کشاورزان به سربازان سازندگی معیاری مناسب برای ارزیابی تعاملات و ارتباطات آنهاست. طبق نتایج تحقیق، مراجعه سربازان به کشاورزان و برعکس به ازای یک سرباز و یک کشاورز ۸/۵ بار در سال برآورد شده است، که به‌نظر می‌رسد نیاز به افزایش داشته باشد.

یادداشت‌ها

1. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (SWOT)

منابع

- آزادی، حسین (۱۳۸۲)، *ارزشیابی جامع طرح سربازان سازندگی*. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری.
- اکبری، اسداله (۱۳۷۲)، *بررسی عملکرد طرح سرباز معلم در آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان*. زاهدان: اداره کل آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان.
- تایلر، رالف و. (۱۳۷۶)، *اصول اساسی برنامه‌ریزی درسی و آموزشی*. ترجمه علی تقی پور ظهیر. تهران: آگاه.
- حیدری، علیقلی و حسینی‌نیا، غلامحسین (۱۳۸۰)، *ارزشیابی جامع طرح سربازان سازندگی*. تهران: وزارت جهاد سازندگی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی.
- رحمانی اندبیلی، صفته (۱۳۸۹)، *ارزشیابی طرح سربازان تعاون‌یار*. تهران: وزارت تعاون، دفتر تحقیقات، آموزش و ترویج.
- شیرزاد، ح. (۱۳۸۳)، *نظارت و ارزشیابی در چالشی تئوریک، بخش دوم: گزینش رهیافتی نو در ارزشیابی؛ کمیسیون نظارت و ارزشیابی*. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری.
- عبداللهی، م. (۱۳۸۰)، *ترویج کشاورزی و عملکرد آن در ایران، تحلیل عملکرد ترویج و جایگاه و نقش آن در توسعه کشاورزی*. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، معاونت ترویج.
- فروزش، اکبر (۱۳۸۰)، *بررسی اثربخشی دوره‌های آموزشی تخصصی سربازان سازندگی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات. تهران: دانشکده کشاورزی، ترویج و آموزش کشاورزی.
- قهاری، ح. (۱۳۸۵)، *ارزشیابی طرح سازمان‌دهی و آموزش زنان تسهیل‌گر توسعه روستایی*. تهران: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری، دفتر مطالعات و طراحی ترویج و نظام بهره‌برداری.
- محسنی، ا؛ ملک‌محمدی، ا؛ و چیذری، م. (۱۳۸۳)، «بررسی روش‌های ارزشیابی برنامه‌های ترویجی به منظور دستیابی به یک مدل مناسب». *فصلنامه پژوهش و سازندگی*، سال ۱۷، شماره ۶۵، صص ۱۶-۲۴.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۷)، *سالنامه آمار کشاورزی*. تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری.

وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۷)، *آیین‌نامه‌ها و مقررات طرح سربازان سازندگی*. تهران: معاونت ترویج و آموزش سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، اداره کل پشتیبانی و تجهیز شبکه ترویج.

American Friends Service Committee (2001), "Military service workshop on mandatory conscription, alternative service, human rights in the military, conscientious objection and non-violence". March 17-18. Paeju (South Korea). Available on: http://www2.gol.com/users/quakers/military_service_workshop_on_man.htm

Chizari, M.; Linder, J. and Zoghie, M. (1999), "Perceptions of extension agents' educational needs regarding sustainable agriculture in the Khorasan province, Iran. *Journal of Agricultural Education*, Vol. 40, No. 4.

Hu, R.; Yang, Z. and Huang, J. (2009), "Agricultural extension reform and agent time allocation in China". *China Economic Review*, No. 20, pp. 303-315.

Karbasioun, M.; Biemans, H.; and Mulder, M. (2007), "Supporting role of the agricultural extension services and implications for agriculture extension instructors as perceived by farmers in Esfahan, Iran". *Education and Competence Studies*, Vol. 14, No. 1, Wageningen University.

Lockheed, M. et al. (1980), "Farmer education and farm efficiency: a survey". *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 20, No. 1.

Saz, E. B. (2005), "Comprehensive assessment of the agricultural extension system in the Philippines: a case study of LGU extension in UBAY, BOHOL". *Discussion Paper Series*, No. 2007-02, Philippine Institute for Development Studies.